

Cécile TREFFORT (dir.), *Le cimetière au village dans l'Europe médiévale et moderne: actes des XXXVes Journées Internationales d'Histoire de l'abbaye de Flaran, 11 et 12 octobre 2013*, Toulouse, Presses Universitaires du Midi, 2015, 254 pp. (Flaran; 35). ISBN 978-2-8107-0395-1.

Dirigé par Cécile Treffort, le présent volume réunit les actes des XXXe Journées internationales d'histoire tenues à Flaran les 11 et 12 octobre 2013, intitulées "Le cimetière au village" et centrées sur les cimetières ruraux dans l'Europe médiévale et moderne.

L'ouvrage réunit treize articles, en français, fruits du travail de seize chercheurs de plusieurs pays. Si la majorité des articles portent sur l'espace français, plusieurs ont ainsi pour cadre d'étude d'autres espaces européens: l'Espagne, l'Angleterre, la Suisse et la Bohême.

Le volume s'ouvre sur une introduction d'Alain Dierkens et Cécile Treffort (pp. 7-19), qui présente une synthèse historiographique de la question, depuis les développements de l'histoire de la mort dans les années 1970 jusqu'aux renouvellements de l'archéologie funéraire depuis les années 1990. L'ouvrage est ensuite divisé en trois parties thématiques. La première (pp. 23-106) réunit quatre articles qui dressent un état des lieux des principaux questionnements récents de la recherche funéraire. La deuxième partie (pp. 107-172) se tourne vers les usages du cimetière paroissial à travers quatre études de cas (Languedoc-Roussillon, Bretagne, diocèse de Poitiers et Espagne). Enfin, la troisième partie (pp. 173-251) s'intéresse aux pratiques d'inhumation des "morts hors du commun": enfants, excommuniés, exclus, morts sur le champ de bataille et morts dans un contexte d'épidémies.

La thématique principale, qui traverse la plupart des articles, interroge la spatialité des cimetières et la constitution d'une communauté des morts, marquée par des phénomènes d'appartenance et d'exclusion selon le lieu de sépulture. L'ouvrage laisse ainsi une large part à l'archéologie, bien qu'il ne s'y limite pas et prenne également en compte des sources écrites ainsi que, pour la fin du Moyen Âge, quelques représentations iconographiques. L'ouvrage apporte donc d'intéressants développements sur l'état actuel de la recherche, combinant des exercices de synthèse historiographique et des analyses de cas précis.

JULIA CONESA SORIANO
Centre Roland Mousnier (UMR 8596)

Els tresors de la Universitat de Barcelona: fons bibliogràfic del CRAI Biblioteca de Reserva, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2016, 524 pp. ISBN 978-84-475-3749-5.

A principis del 2011 diversos membres de la Universitat de Barcelona, com a responsables d'una biblioteca patrimonial, sentien que tenien el deure de vetllar, conservar i consolidar aquest actiu cultural i científic que aplega el fons anomenat Biblioteca de Reserva. Moguts per l'interès davant del desconeixement general del fons bibliogràfic del Centre de Recursos per l'Aprenentatge i la Investigació (CRAI)

Biblioteca de Reserva, es van dedicar a fer un recull molt gran de llibres especials de totes les modalitats culturals estudiades a la Universitat de Barcelona (gastronomia, geografia, viatges, ciències naturals, botànica, infermeria, etc.). Així doncs, aquesta obra recull una petita mostra de l'excel·lent fons bibliogràfic: 65 obres emblemàtiques, dels més de dos mil manuscrits i cent vint mil obres impreses entre el segle XVI i l'any 1820 que conservem al fons.

La biblioteca es va crear com a conseqüència de diferents fets històrics convulsos com la desamortització de Mendizábal el 1836-1837, que va comportar la confiscació de béns eclesiàstics per posar-los en mans de l'Estat. Els llibres mostren un estat de conservació millorable a causa de les vicissituds que van patir des de la sortida dels convents fins l'arribada a la Universitat; la gran majoria presentaven forats d'insectes, i les encuadernacions en molts casos estaven malmeses. Per tant, la conservació i restauració del fons de la col·lecció són tasques fonamentals.

Com a fruit d'aquesta voluntat de conservació i divulgació del patrimoni, els responsables del CRAI van prendre la decisió de reflectir tota la riquesa del fons de llibres i documents en aquest llibre. La selecció es realitza a partir d'angles i punts de vista molt diversos com, per exemple, la bellesa dels volums escollits (il·luminacions, miniatures, gravats, etc.), l'edat, la provenença geogràfica o simplement factors relacionats amb la vida dels exemplars concrets (edicions originals o còpies). El recull de volums especials presenta les principals matèries impartides a la Universitat de Barcelona (arquitectura, filosofia, història, filologia, medicina, matemàtiques, dret, ciències naturals, etc.) i cada peça és triada i comentada per un membre de la comunitat universitària especialista en el tema. El llibre, així doncs, aplega 19 manuscrits, 16 incunables i 30 impresos, cada grup ordenat cronològicament.

La majoria dels manuscrits escollits responen clarament a l'atribut de bellesa, com per exemple la *Crònica de Jaume I*. Els incunables, per la seva banda, estan seleccionats per l'atractiu material i, a més, perquè la majoria d'ells tenen una pertinença a l'àmbit català. Pel que fa als documents impresos, la tria ha estat realitzada per les matèries, reforçada per altres atributs com els gravats o la inclusió de tipografies no llatines (àrab, hebrea, grega i tibetana).

Dins de cada llibre comentat hi trobem una estructura fixada: en primer lloc, la cita (autor, títol, peu d'impremta i format o mesures); en segon lloc, unes dades tècniques que inclouen un petit regest de l'obra, la descripció material, la història de l'exemplar, l'encuadernació, les exposicions en què s'ha exhibit i, per últim, les versions digitals disponibles. Després de la descripció més tècnica del document, es presenta el comentari del professor amb una bibliografia de referència. De cada llibre s'han extret unes quantes imatges, però, per a la consulta total d'alguns documents, cal esmentar l'existència del portal Biblioteca Patrimonial Digital de la UB, anomenat BiPaDi, que inclou diferents col·leccions temàtiques i on es troben els llibres del CRAI de la Universitat de Barcelona en versió digital. L'altre portal que se cita en algunes de les obres és la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (BVMC).

El CRAI Biblioteca de Reserva, doncs, ofereix materials per a l'estudi de matèries contemporànies a l'abast de tothom, especialment en els camps de la filologia i la història. Amb el conjunt d'aquestes 65 obres, la publicació d'*Els tresors de la Universitat de Barcelona* aconsegueix que el lector tingui un primer contacte amb l'estudi de l'ésser humà, que ha tingut sempre la necessitat d'escriure i plasmar el

coneixement, ja que els llibres són portadors d'informació del nostre passat, sigui més o menys recent, des de ciències molt diverses. El valor de la Biblioteca de Reserva és veu incrementat pel fet de tenir obres procedents d'indrets molt diferents, siguin antigues biblioteques o esglésies o bé de proveïdors concrets, testimonis tots ells d'una història cultural molt rica.

CARLA ARBÓ NIETO
Universitat de Barcelona

María de los Ángeles UTRERO AGUDO (ed.), *Iglesias altomedievales en Asturias: arqueología y arquitectura*, Madrid, CSIC, 2016, 371 pp. (Anejos de AEspA; 74). ISBN 978-84-00-10071-1.

Este volumen recoge nueve contribuciones fruto de una década de proyectos de investigación sobre un mismo objeto de estudio: la arquitectura religiosa de Asturias durante la alta Edad Media. Tema que, aunque conocido y trabajado por la historiografía tradicional, era susceptible de nuevos acercamientos de detalle para clarificar conceptos, contrastar interpretaciones heredadas y plantear nuevos enfoques.

Las seis primeras aportaciones son acercamientos monográficos a varios templos del conjunto altomedieval astur. Utrero Agudo hace un análisis arqueológico de San Julián de los Prados y plantea una nueva concepción de su interior y una cronología más tardía para su erección. Murillo Fragero propone una secuencia cronológica de San Tirso de Oviedo examinando el único paño altomedieval que sobrevive. Sastre de Diego ofrece una lectura de paramentos de Santa María del Naranco. Caballero Zoreda secuencia las etapas constructivas de Santa Cristina de Lena; igual que Utrero Molina respecto a San Salvador de Valdediós, proponiendo una cronología alternativa a las tradicionales sólo basadas en testimonios escritos. Moreno Martín rastrea el posible proyecto inicial de San Salvador de Priesca.

Los demás capítulos abordan aspectos particulares del conjunto o bien de algunos ejemplos. Villa Castillo analiza la escultura del conjunto asturleonés proponiendo definir sus talleres. Gimeno Pascual repasa las inscripciones existentes en Santa Cristina de Lena. Finalmente, Rodríguez Trobajo presenta un estudio dendrocronológico de los restos lúgneos de Priesca y Santullano.

Cierra el volumen un capítulo firmado por la editora que propone replantear el modelo interpretativo de la cultura arquitectónica y escultórica asturiana entre los siglos VIII y X a partir de las nuevas conclusiones de los estudios precedentes. Conclusiones calificadas de “introdutorias” por permitir nuevas reflexiones sobre la arquitectura altomedieval asturiana en particular y peninsular general, sumando al análisis una mayor complejidad de los propios templos y de la coyuntura social y política que los alumbró.

Se añade un amplio anexo de láminas y tablas que, imprescindible soporte gráfico para la lectura de los trabajos en él contenidos, supone un excelente corpus del análisis constructivo y cronológico de estos edificios.

La obra, si bien no resulta novedosa por el tema de estudio abordado, sí lo es en cambio respecto a la aplicación de estas metodologías y estudios de detalle en